کاتی هاتووە، دەستەکان ببن بە تیشک. ڕزگار شێخانی

وەرگری خەڵاتی: تەرجەمەی ئەدەبی سویدی بە زمانی بێگانە ــ ئەکادیمیای سویدی ٢٠١٨

ــ **کاتی هاتووە، دەستەکان ببن بە تیشک** ــ ئەمە دوادێڕی شیعری (کۆڕۆنا) ی دەشاد عەبدوڵڵایە لە دیوانی ــ **کات زێڕە، بەڵام چی لە کات بکەم** ــ کە لە سەردەمی پەتای کۆڕۆنادا بە یادی ــ پاول سەلان ــ ــەوە (١٩٢٠ ــ ١٩٧٠) نووسیویەتی.

پاول سەلانیش شیعرێکی بەم ناوەوە هەیە، کە شیعرێکی خۆشەویستییە و بە ئینگەبۆرگ باخمانی نووسیوە. باخمان لە نەمسا لە دایک بووبوو. باوکی ئەندامێکی چالاکی نازییەکان بوو، سەلان ــیش پەناهەندەیەکی جووی ڕوومانیا بوو. باخمان لە ڤییەنا دەژیا، لەوێ بەشی فەلسەفەی دەخوێند و خەریکی نووسینی دکتۆرانامەکەی بوو لەسەر هایدگەر و هەر لە ڕێگەی ئەویشەوە سەلان ئاشنای فیکری هایدگەر دەبێت و دەست بە خوێندنەوەی بەرهەمانی دەکات و پاشان دەبن بە هاوڕێی یەکتر.

من ئەم دێڕەم (**کاتی هاتووە، دەستەکان ببن بە تیشک**) کردووە بە ناونیشانی بژاردەی شیعرەکانی دەشاد عەبدوڵڵا بە سویدی و شیعرەکەیشم وەک دوا شیعری بژاردەکە داناوە. واتە، بژاردەکە بە هەمان دێڕەشیعر دەست پێ دەکات و کۆتایی دێت.

ناونانی بژاردەکە بەم ناوەوە ــ **کاتی هاتووە، دەستەکان ببن بە تیشک** ــ لای من ڕەهەندی ئەدەبی، زمانەوانی و سیاسی هەیە.

سەرنجی وشەی کات Tid لەسەر بەرگی کتێبەکە بدە، کە بە تیپی گەورە نووسیومە، بەڵام بە ڕێنووسی ستاندارد بە تیپی بچووک دەنووسرێ. لێرەدا کات وەک شتێکی ئەبستراکت نامێنێت و ئەم (کات) ــە ئەبستراکتە نییە کە ئێمە لە ناویدا دەژین. نا، لێرەدا کات دەبێت بە بوونەوەرێکی زیندوو و ڕۆڵی دەبێت. کتێبەکە هەر لە سەرەتاوە سەرنجی خوێنەر بە وشەی کات ڕادەکێشێت.

ئەم بەبوونەوەرکردنەی شتی ئەبستراکتی وەک کات، لە شیعردا زۆر باوە و زۆر شاعیر وایان کردووە. پاول سەلانیش، کە دەشاد شیعرەکەی

بۆ یادی ئەوەی نووسیوە، لە زۆربەی شیعرەکانیدا وای کردووە، کە هەم دڵشاد عەبدوڵڵا و هەم منیش زۆر بەم شاعیرە سەختە سەرسامین.

کات لای سێلان، کاتی سەردەم و ڕووداوەکانی جەنگی دووەمی جیهانییە، کە لەناویدا دایکی و نزیکەی پەنجا میلیۆن مرۆڤی تر کوژران، یان لەبرسان مردن. ئینسان لەناو کاتێکدا دەژیا، کە هەمیشە مرۆڤی دەکوشت. دڵشاد عەبدوڵڵایش، هەم شیعرەکە و هەم دیوانەکەیشی – **کات زۆرە، بەڵام چی لە کات بکەم** – لە سەردەمی پەتای کۆڕۆنادا، نووسیوە، کە ئەم سەردەمەی پەتاکە زێتر لە شەش میلیۆن مرۆڤی کوشت. نووسیمە: شەش میلیۆن مرۆڤی کوشت، چونکە لە سەردەمی پەتاکەدا، شەڕی مرۆڤ بوو لەگەڵ کات، کە لە ئەنجامدا مرۆڤ سەرکەوت.

ناونانی کتێبەکە بە سوێدی بەم ناوەوە، (**کاتی هاتووە، دەستەکان ببن بە تیشک**) وەڵامدانەوە و دیالۆگیشە لەگەڵ دیوانی – **کات زۆرە، بەڵام چی لە کات بکەم** – ی دڵشاد عەبدوڵڵا. دیالۆگە لەبارەی ڕووداوەکانی سەردەممان. ئەم سەردەمە زۆر ناخۆش و تاریکەی ئێستا لەناویدا دەژین، کە لە زۆر ڕووەوە لە سەردەمی چاخەکانی ناوەڕاست و سەردەمی جەنگەکانی جیهانی دەچێ. مەترسی جەنگی جیهانی، کارەساتی سروشتی، گرانی و برسێتی زۆر زیادیان کردووە. مرۆڤ زۆر لەم دۆخانە نیگەرانە و کاریگەریی دەروونی و ئابووریان لەسەر مرۆڤ هەیە. بۆیە پێموایە ئێستا – **کاتی هاتووە، دەستەکان ببن بە تیشک** – و ئەم نیگەرانی و تاریکییەی جیهانی داپۆشیوە، ڕووناک بکەنەوە.

ڕزگار شێخانی – سوێد

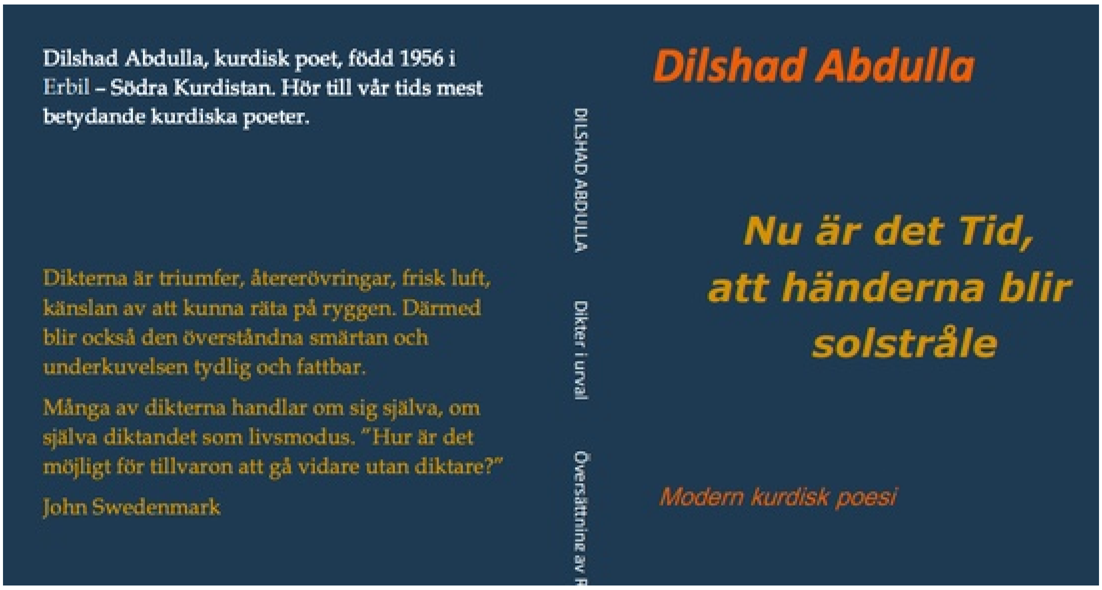

”من ڕاستیی ڕووناکیم لە تیشکدا”.. ڕێزگار شێخانی

ئێوارەی 26/10/2007 ، لە کتێبخانەی کوردی لە ستۆکهۆلم، دڵشاد عەبدوڵا کۆمەڵێک شیعری بۆ کوردی ئەم شارە خوێندەوە. من بەم چەند دێڕەی خوارەوە، باسی شیعر و ئەزموونی ئەوم کرد.

دەکرێ تێگەیشتن و شیکردنەوەی شیعرێک، لە خوێنەرێکەوە بۆ یەکێکی تر جودا بێت و ئەم هەموو تێگەیشتن و شیکردنەوانەیش جودابن لە هی شاعیر. بۆیە ڕێگە بە خۆم دەدەم، بۆ نزیکبوونەوە لە فەزا و مێتودی نووسینی دڵشاد، لەسەر قەسیدەی ”شەوەکانی ئامیتا بەدرێژایی بابل”، کە ئەمساڵ چاپی کردووە، بوەستم و زۆر بە کورتی و بە چڕی ئاماژە بە لایەنێکی گەش و باشی شیعرەکە بکەم. ئەویش گەڕانەوەیە بۆ مێژوو. مێژوویەکی زۆر کۆن. نزیکەی 600 ساڵ پێش لەدایکبوون، سەردەمی حکومڕانی ”نەبوخەزنەسیری دووەم” و هێرش و پەلامارەکانی بۆ سەر سوریا، فەلەستین و میسر. لە هەمان سەردەمدا، دروستکردن و نوێکردنەوەی ”بابل”، کە لەم واقیعە سەختەدا جێگەی ئەشق و جوانییش هەبوو. ئەم ئەشق و جوانییەیە، ئەمڕۆ دڵشادی شاعیری، نزیکەی 2600 ساڵ بەناو کۆڵانەکانی مێژوودا گەیاندۆتە ”بابل” و لەوێ لە چاوی ئەوەوە، شتە وردەکانی ئەو سەردەم دەبینین و بە دەنگی ئەویش گوێمان لە گۆرانییەکانی ئەشق دەبێت.
ئەوەندەی من بزانم و ئاگام لێی بێت، پێشتر چاوی شیعری نوێی کوردی تا ئەوێ بڕی نەکردووە.

لەم شیعرەدا دوعا و نزا هەیە بۆ ”مەردۆک”ی شای خوداکانی بابل و شا ”شەمش”. شیعرەکە بە قەڵەمی ڕەش نووسراوە، بەڵام، لە سپیێتی نێوان دێڕەکاندا شیعرێکی تر هەیە، جوولانەوە و وێنەی تیایە، چاو نایانبینێت، بەڵام هەستیان پێدەکرێ.

”من ڕاستی ڕووناکیم لە تیشکدا
بەچاوی کوێرەوە تەماشای چیم دەکەن؟

بوکی دەریام لە خەیاڵی هەر یەکیکتاندا." ل/52
من وەک خوێنەر، لەم سێ دێڕەدا وێنە و جولانەوەی جوانیان تێدا دەبینم. کە دەڵێ: "من ڕاستی ڕووناکیم لە تیشکدا" ئەمە دەربڕینێکی تەواو سوفیانەیە و "بووکی دەریا"یش یەکسەر زەینم بۆ ئەفسانەی "ئەفرۆدیت"ی خواوەندی خۆشەویستی دەبا، ئەو دەمەی "ئەفرۆدیت" وەکو بووکێکی جوان لە کەفوکوڵی دەریا لەدایک بوو.

نووسینی شیعری مێژوویی، لەبەر چەند هۆیەک کارێکی زۆر سەختە. ڕەنگە یەکێکیان ئەوە بێت، هەتا دوورتر بەرەو ئاسوی مێژوو بڕۆین، ئەوا کەسەکان، ڕووداو و شوێنەکان زۆتر تێکەڵی ئەفسانە دەبن و سنوورەکانیان کاڵدەبنەوە. لێرەدا تێگەیشتنی شاعیر و مێژوونووس جیادەبێتەوە. مێژوونووس سەرگەردانی ئەوەیە ڕووداوەکان، کات و شوێنەکان وەکو خۆیان بنووسێتەوە و وەسفیان بکات.، تەنانەت ئەگەر بۆی بکرێ لە ئاووهەوای ئەو سەردەمیش دەپێچێتەوە. بەڵام ئەم تێگەیشتنە، لە دنیای داهێنانی ئەدەبی و هونەریدا زۆر بایەخیان نییە. ئەوە تەنیا نووسەر و هونەرمەندانن دەتوانن لە سەفەری وا دا سەردەمێکی کۆنکریتی میژوویی، لە گۆشەیەکی ترەوە ببینن و لەگەڵ خۆیاندا بهێننەتەوە ئێستامان. سەرسام نابین، ئەگەر لە سەفەری وا دا، ببینین منارەی بابل دەجوولێ. سەرسام نابین ئەگەر ببینین شاعیر لە باخچە هەڵواسراوەکەدا، لە بەر سێبەری دار زەیتونێک لە نێوان حامۆڕابی و نەبوخەزنەسیردا دانیشتووە و باسی هەڕەشەی ئەمڕۆی تورکیا بکەن. ئەمانە و دروستکردنی "کەس"ی تر و ڕووداوی تریش، لە دنیای ئەدەب و هونەردا جێگەیان دەبێتەوە.

لەڕاستیدا سەختیی نووسینی شیعری مێژوویی لێرەوە دەسپێدەکات. چۆن دتوانرێت لە فۆڕمێکی هونەریدا مێژوو بهێنرێتەوە ئێستامان، کە ڕەش و سپی نەبێت، بەڵکو ڕەنگین بێت؟

با ئەم چەند دێڕە، هەوڵدانێک بێت لە نزیکبوونەوە و تێگەیشتن لە فەزای شیعری دڵشاد عەبدوڵڵا، کە 30 ساڵ زۆترە
دەنووسێت. سی ساڵیش زۆترە لەناو کۆڕی خەباتی کوردایەتییە. لە کۆتاییەکانی سەدەی ڕابردوودا، ئەو دەمەی کە کۆمەڵگەی کوردەواری، شەڕێکی کولتووری، سیاسی و سەربازی لە دژیدا دەکرا، ئەو دەم زۆر سەخت بوو بۆ نووسەران، هاوسەنگی لە نێوان ئەدەب و سیاسەتدا ڕابگرن. ڕەنگە زۆر سەخت بێت نووسەرێک بدۆزیتەوە، کە شیعری بۆ ئایدیۆلۆژیا، بۆ حیزب، بۆ سەرکردە، بۆ جەنگاوەر نەنووسیبێت. ئەم ئەزموونەی خۆمان و ئەزموونی ئەدەبیی ئەورووپایش، بەتایبەتی لە نێوان هەردوو جەنگی جیهانی و شەڕی ساردیشدا، ڕاستییەکی سادەمان پێدەڵێت. ئەویش ئەوەیە: کە بۆ نووسەر زۆر سەختە هاوسەنگی لە نێوان ئەدەب و سیاسەتدا ڕابگرێت و ماڵی شیعر وێران نەکات.

بەڵام، لە ئەزموونی نووسەرایەتی دڵشاد دا ئەوەمان بۆ ڕوون و ئاشکرایە کە ئەو، ئەو هاوسەنگییەی ڕاگرتووە و ماڵی شیعری ئاوەدان کردووە.

لەگەڵ ئەوەشدا، رەنگە ئەوە زۆر گرنگ نەبێت، کە شاعیر چ کارەیە و لەکوێ و چۆن دەژی، ئەوەی کەگرنگە ئەوەیە کە چی بەرهەمدێنێت. چونکە لە ئاکامدا، هەر بەرهەمەکان دەمێننەوە و لە ئەوانەوە دەگەڕێینەوە بۆ شاعیر و سەردەمەکەی.

من ئەزموونی دڵشاد وا دەبینم، کە بە زمانی ناخ دەدوێت. ئێمە گوێمان لێیەتی، زمانێکی چەند هێمن و لەسەرخۆیە، وەک کە خۆیشی کەسێکی هێمن و لەسەرخۆیە. گوێمان لێیە بەم زمانە هێمنەی ناخ، باسی ئەو شتە وردانە و ئەو جووڵانەوانە بکات، کە ئێمە هەندێجار دەیانبینین و هەستیان پێدەکەین، بەڵام ناتوانین باسیان بکەین.

١٠/٢٦/ ٢٠٠٧ ستۆکهۆلم

کتێبی شیعرەکانی پاول سیلان ... و: رزگار شێخانی

پێشەکی

دوو ساڵی یەک لەدوای کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەمی جیهانیدا، پاول سیلان، Paul Celan بە پاشناوی Anczel لە ٢٣/١١ -١٩٢٠ لە شاری شەرنیڤتسی، کە ئەودەم شارێکی ڕۆمانیایی بوو و ئێستا شارێکی ئوکرایینایە، لە دایکوباوکێکی جووی ئەڵمانیزمان لە دایک بوو. لەدوای شەڕی نێوان ڕووس و تورکدا لە کۆتایی سەدەی هەژدە، نەمسا شارەکەی داگیر کرد. لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانیش شارەکە بوو بە بەشێک لە ڕۆمانیا. لە دوای شەڕی دووەمی جیهانیشەوە بوو بە بەشێک لە یەکێتیی سوڤیەت و هەتا ساڵی ١٩٩١ ئوکراینا سەربەخۆیی ڕاگەیاند و بوو بە بەشێک لەو. لەگەڵ هەر داگیرکردنێکیشدا ناوی شارەکە گۆڕاوە. هەر لە کۆنەوە شەرنیڤتسی شارێکی فرەنەتەوە و فرەکولتوورە. هەتا پێش جەنگی دووەمی جیهانی، هەموویان بێ هیچ کێشەیەکی ئایینی و کولتووریی، بە یەکەوە دەژیان. کە شەڕ هەڵگیرسا هەموو شتێک تێک چوو.

ساڵی ١٩٤١، دوای ئەوەی سوپای ئەڵمانیای نازی و ڕۆمانی شاری شەرنیفتسیان داگیر کرد، گێتۆیەکیان لە شارەکە دروست کرد و تێیدا جووەکانیان کۆ کردەوە. لە حوزەیرانی ١٩٤٢ هەڵمەتێکی زۆر گەورەی گواستنەوەی جووەکان بۆ ئۆردوگای زیندانیی بە کۆمەڵ دەستی پێ کرد. ئەوانەی کە گواسترانەوە، دایکوباوکی پاول سیلان-یشیان تێدا بوو. سیلان توانی خۆی بشارێتەوە، دواتر دەگیرێت و دەیبەنە ئۆردوگایەکی سوغرەکردن. لەوێ بە خواردنی کەم و کاری گرانەوە، ١٩ مانگ سوغرەی پێ دەکەن. لەوێ بوو هەواڵی مەرگی دایکوباوکی پێ گەیشت. دایکیان کوشتبوو و باوکیشی بە نەخۆشی مردبوو. سیلان لە ئوردوگاکە ڕادەکات و دەچێتە ناو سوپای سووری سۆڤیەتی و لەناویدا وەک خزمەتگوزاری تەندروستی کاری کرد. کە ساڵی ١٩٤٤ سوپای سوور شارەکەی ئازاد کرد، سیلان توانی بگەڕێتەوە شارەکەی خۆی و دەست بە خوێندنی بکاتەوە. هاوڕێکانی باسی گۆڕانێکی گەورە و بنەڕەتییان لای سیلان دەکرد؛ پەند و چیرۆکی بە زمانی جیدیش دەگێڕایەوە و باسی جوانیی زمانی عیبری دەکرد، ئەو زمانەی جاران بە لایەوە گرنگ نەبوو. هەر لەو سەردەمیشەوە دەستی بە خوێندنەوەی ئایینی جوو و چاسیدیزم کرد.

کە ساڵی ١٩٤٥ جەنگ کۆتایی هات، سیلان چووە بوخارست، لەوێ لە دەزگەیەکی چاپ و بڵاوکردنەوە، وەک هەڵسەنگێنەری کتێب و وەرگێڕ خۆی دەژیاند. یەکەم شیعری لە ساڵی ١٩٤٧ لە گۆڤاری (ئەگورە)دا بڵاو کردەوە. لەم یەکەم بڵاوکردنەوەیەدا، پاشناوی خۆی گۆڕی، دوو حەرفی سەرەتای Anczelـی هەڵگرت و لە کۆتایی ناوەکەی دانا، کردی بە Celan و بەمەیش ناوێکی شاعیری بە خۆی مسۆگەر کرد. لە ئایاری هەمان ساڵدا، گۆڤارێکی ڕۆمانی، بە تەرجەمەی ڕۆمانی، شیعری (تانگۆی مەرگ)ی بڵاو کردەوە، دواتر ناوی شیعرەکەی گۆڕی بۆ (فوگەی مەرگ)، کە بە بەناوبانگترین شیعری سیلان دادەنرێ. ئەورووپای دوای جەنگ، ئەورووپایەکی وێرانە بوو. ڕاونراوەکان و ئەوانەی لە قڕکردنی بە کۆمەڵ ڕزگاریان بووبوو، بێماڵ و سەرگەردان دەسووڕانەوە. هەر ئەو کاتە بوو، سیلان لە وڵاتی خۆیدا هەستی بە دڵنیایی نەدەکرد و بڕیاری دا پەڕاگەندەی وڵاتان ببێ.

لەنێوان ساڵی ١٩٤٧-١٩٤٨دا ماوەیەکی کەم لە ڤیەنا بوو. ئەودەم لەوێ یەکەم دیوانی: (لمی گۆزەکان Der Sand aus den Urnen) بڵاو کردەوە. کە چەند هەڵکارییەکی سووریالیشی تێدا بوو. لەوێ یەکەمجار شیعری (فوگەی مەرگ)ی لە پیشانگەیەکی سووریالییەکاندا خوێندەوە. هەر ئەودەمیش پەیوەندیی خۆشەویستی لەگەڵ ئینگەبۆرگ باخماندا بەست، باخمان لە نەمسا لە دایک بووبوو. باوکی ئەندامێکی چالاکی نازییەکان بوو، سیلانیش پەناهەندەیەکی جووی ڕوومانیا بوو. باخمان

دوای ئەوەی لە چەند زانکۆیەک دەروونناسی و قانوونی خوێندبوو، لە ڤییەنا دەژیا، لەوێ بەشی فەلسەفەی دەخوێند و خەریکی نووسینی دکتۆرانامەکەی بوو لەسەر هایدگەر و هەر لە ڕێگەی ئەویشەوە سیلان ئاشنای فیکری هایدگەر دەبێت، دەست بە خوێندنەوەی بەرهەمانی دەکات و ئاشنای فیکری دەبێ. پاشان سیلان چووە پاریس و لەوێ ژیا، بەڵام بە نامە پێوەندیی لەگەڵ ئینگەبۆرگ باخمان هەر هەبوو. هاوکات لەگەڵ کارکردن لە گارگە و وەرگێڕاندا، زمانی ئەڵمانی و زانستی ئەدەبی دەخوێند. پاشان وەک مامۆستای ئەدەب کاری دەکرد. ساڵی ١٩٥٢ لەگەڵ ژنە هونەرمەندی فەرەنسی، گیسێل لێسترانژ بوون بە ژنومێرد و دوو کوڕیان بوو. لە کۆتاییەکانی ساڵانی شەستدا، لەیەکدی جودابوونەوە.
سیلان لە ئابی ١٩٤٨، تازە هاتبووە پاریس. شیعر دەتوانێ چی لەبارەی ئەم دۆخەی زەمەنەوە بڵێ؟ یان چۆن سیلان، وەک ڕزگاربوویەک بتوانێ ئەم ئەزموونە بە هۆی زمانەوە بنووسێتەوە؟ ئەو توانی لە هەشت دیواندا ئەمە بکا. ساڵانی پەنجاکان خۆی لە پاریس و دیوانەکانیشی لە ئەڵمانیا بڵاو دەکرێنەوە. ناوەندە ئەدەبییەکانی ئەڵمانیا وەک شاعیرێکی زۆر گەورە پێشوازی لێ دەکەن و خەڵاتی دەکەن. پێوەندیی دۆستایەتی لەگەڵ هایدگەر دروست دەبێ و لە ماوەی نزیکەی بیست ساڵدا بە نامە پێوەندییەکی گەرمیان لەگەڵ یەکدی دەبێ.
کتێبیان بۆ یەکدی دەنارد و لەبارەی شیعر و فەلسەفەوە گفتوگۆیان دەکرد. وردەوردە ئەم پێوەندییەی سیلان و هایدگەر ساردیی تێکەوت. سیلان بە بەرهەمەکانی ئەو سەرسام بوو، بەڵام پێ ڕق بوو لە لایەنگریی ئەم بیرمەندە گەورەیەی ئەڵمانی لە نازییەکان. هایدگەر قەت لای سیلان ڕەخنەی لە ڕابووردووی خۆی نەگرت، یان پەشیمانیی خۆی پیشان بدا.
لە ٢٤ تەمووزی ١٩٦٧ لە شاری فریبۆرگ گەورەترین بیرمەندی سەردەم پێشوازی لە گەورەترین شاعیری سەردەم دەکات. فەیلەسوفەکە ناوی هایدگەر بوو، شاعیرەکەیش پاول سیلان بوو. هایدگەر ڕابووردوویەکی نازیی هەبوو، مامۆستایەکی نازیی زانکۆ بوو، ١٢ ساڵ ئەندامی حیزبی نازی بوو. سیلانیش جوویەکی ڕزگاربووی بەردەستی نازییەکان بوو. دایکوباوکی بە دەستی ئەوان کوژرابوون. ئەوان دوو کەسی ڕابووردوو تەواو پێچەوانەی یەکدی بوون، بەڵام تێگەیشتن لە فەلسەفە و شیعر بە یەکەوەی دەبەستنەوە.
سیلان داوەتکراوە لە پاریسەوە بێت و لە هۆلە زانکۆی فریبۆرگ، هەمان زانکۆی تێیدا هایدگەر کاری دەکرد، شیعر بخوێنێتەوە. ئەودەم چەند ساڵێک بوو، سیلان باری دەروونی تەواو نەبوو. ئەو کاتیش سیلان لە نەخۆشخانەیەکی دەروونی لە پاریس بوو و بە مۆڵەت هاتبووە

دەرەوە. زێتر لە هەزار کەس هاتوون و هایدگەریش لە ڕیزی پێشەوە دانیشتووە. لەم کۆڕەدابوو دۆخەکە گرژی تێکەوت. سیلان بە شێوەیەکی ڕەق گوتی نامەوێ وێنە لەگەڵ هایدگەر بگرم.

دوای خوێندنەوەی شیعرەکان، هایدگەر ڕووی لە سیلان کرد و گوتی کە حەز دەکات داوەتی خانووی هاوینەی خۆی لە توتناوبەرگ بکا و لەوێ پیاسە بکەن و گفتوگۆ بکەن. سیلان بە داواکەی ڕازی بوو. ڕۆژی دوایی، ٢٥ی تەمووز بە ئوتومبیل دەچنە ئەوێ. ئەم سەفەرەی ئەوان زۆر گفتوگۆی لەبارەوە کراوە، زۆر کەس پێیوایە، دوای ئەم سەفەرە سیلان لە هایدگەر هەناسەسارد و بێهوا بووە. ئەوان دەگەنە خانووی هاوینەی هایدگەر لە توتناوبەرگ، کە بیرێکی ئەستێرەیی تێدابوو، ئاوی بیرەکە دەخۆنەوە و دەچنە ژوورەوە. سیلان لە دەفتەری میواناندا دەنووسێ - "بۆ ناو دەفتەری میوانان بە نیگا لەسەر ئەستێرەی بیرەکە، بە هیوای هاتنی وشەیەک لەناو دڵەوە. ٢٥ی تەمووزی ١٩٦٧. پاول سیلان."

ئەوان لەم دەشتودەرە بەدەم پیاسەکردنەوە لەبارەی زۆر شتەوە دەدوێن. سیلان چاوەڕوانی ڕوونکردنەوە بوو لە هایدگەر، کە بۆ لایەنگری سەرسەختی نازییەکان بوو، بەڵام هایدگەر هیچی نەگوت و لەم بارەیەوە نوتقی لێوە نەهات. سیلان زۆر لێی بێهیوا بوو. لە گەڕانەوەیاندا بەرەو فریبەرگ، لەناو ئوتومبیل سیلان ڕوونتر لەگەڵ هایدگەر دەدوێ. لەمبارەیەوە لە نامەیەکدا بۆ گێسلی ژنی نووسیویەتی - هایدگەر نەیدەتوانی قەڵەم بەدەستەوە بگریت و هۆشیاری لەبارەی نازیزمەوە بدا؟

سیلان لە فریبەرگەوە دەگەڕێتەوە نەخۆشخانەی دەروونی لە پاریس. شیعرێکی زۆر کورت بە ناوی (توتناوبەرگ)ەوە دەنووسێ. ئایا ئەمە بێهیوایی ئەو بوو لە هایدگەر؟ لە شێعرەکەدا ئەو وشانەی کە لە دەفتەری میواناندا نووسی، هەیە: - "وشەی لە دڵەوە هاتووی بیرمەندێک".

ئەمە دوا یەکدیبینینیان نەبوو. هاوینی ساڵی دواتر، سیلان دەگەڕێتەوە فریبەرگ و لەگەڵ هایدگەر بەناو دەشت و چیاکاندا بە پێ دەگەڕێن. بەڵام لەبارەی ئەم سەفەرەوە هیچ زانیارییەک نییە. ئەوان دووجاری تریش یەکتریان بینی. کە سەرەتای ساڵی ١٩٧٠ بۆ دواجار یەکتریان بینی، سیلان باری دەروونی تەوا تێک چووبوو، زۆر لە هایدگەر تووڕە بوو و بەسەریدا هاواری کرد. هایدگەر گوتی: "نەخۆشە - بێچارەیە".

شیعرەکانی سیلان، پێوەستیی ژیان و ئەو ئەزموونانەی خۆیەتی لە سەردەمی شەڕدا- زیان، ڕاکردن، پەناهەندەیی و تاسەی ئەو کەس و شتانەی نەیبینینەوە، بەڵام باسی عەشقیش دەکەن. ئەندامی

ئەکادیمیای سوێدی پرۆفیسۆر ئەندەرس ئولسۆن، کە هەم شیعرەکانی تەرجەمەی سوێدی کردووە، هەم بەردەوامیش لەکۆڵینەوەی زانستی لەبارەیانەوە دەنووسێ. ئەو کاتەی بۆ ئەندامی ئەکادیمیای سوێدی هەڵبژێردرا، لە وەڵامی پرسیارێکی ڕۆژنامەوانێکدا گوتی: "بۆ نموونە زۆر پێم گونجاوە خەڵاتی نوبێل نەبەخشرا بە توماس بێرنرهارد. یان پاول سیلان". ئەو لە پێشەکیی تەرجەمەی (شیعرە ڕۆمانییەکان)دا بە سوێدی، نووسیویەتی: "بێگومان سیلان نەک تەنیا میراتی تازەگەریی بە زماننوێکردنەوەی بوێر گواستووەتەوە، ئەو بە شێوازێکی بێهاوتا شیعری کردووە بە ساختومانێکی شاهەدیی لەبارەی ئەزمووی توندوتیژیی، عەشق و پەناهەندەییەوە لە مێژووی سەدەی بیستی ئەورووپادا".

سیلان بەهرەی فرەبوونی زمانی هەبوو، ئەڵمانی، عیبری، ڕۆمانی، فەرەنسی و ئینگلیزی دەزانی. ئەڵمانی زمانی دایک بوو، هەر زوو لە دایکوباوکییەوە فێر بوو. ئەو هەر بە ئەڵمانیش دەینووسی و دژی جووتزمانی بوو – »تەنیا بە زمانی دایک مرۆڤ دەتوانێت ڕاستیی خۆی دەرببڕێت، بە زمانێکی بێگانە شاعیر درۆ دەکات.« ئەگەرچی ئەڵمانی زمانی جەللاد بوو، بەڵام سیلان باوەڕی وا بوو، کە دەبێ تەنیا بە ئەڵمانی بنووسێ. بەڵام لە بەرهەمەکانیدا ماوەیەک حاڵەتی شاز هەیە. ئەو کاتەی چووە بوخارست و لەوێ ژیا، نزیکەی چل پەخشان و شیعری نووسی، هەندێکیان بە شێوازی سووریالی، شازدە لەم تێکستانەیش بە ڕۆمانی نووسراون و بە شیعرە ڕۆمانییەکانی ئەو ناسراون. پاشان گەڕایەوە سەر زمانی ئەڵمانی. لەوێ لە بوخارست بوو، ناودارترین شیعری "فوگەی مەرگ" بە ئەڵمانی نووسی، تەرجەمەی ڕۆمانی کرا و لە ئایاری ساڵی ١٩٤٧ لە گۆڤارێک کە لە بوخارست دەردەچوو بە ڕۆمانی، بڵاو کرایەوە.

سیلان هونەرمەندێکی زمانەوانی بوو و بەوە ناسرابوو، وشەی نوێی دادەهێنا، کە لە زمانی ئاخافتندا نەبوون. ئەو بە ئەڵمانی دەینووسی، ئەگەرچی زمانی نازییە تاوانکارەکانیش بوو. بۆ ئەوەی بتوانێ بە ئەڵمانی شیعر بنووسێ، هەستی کرد پێویستی بە دۆزینەوەی زمانێکی تایبەت بە خۆی لەناو زمانی ئەڵمانیدا هەیە، – زمان لەناو زماندا. بۆ ئەوەی پێیەوە بتوانێ باسی ڤەکردنی جووەکان و ئەو هەموو تاوانانەی نازییەکان لە سەردەمی شەڕدا کردیان، بکا.

"فوگەی مەرگ" Todesfuge/Dödsfuga شیعرێکی زۆر ناوداری "پاول سیلان"ـە. لەنێوان ساڵی ١٩٤٤/١٩٤٥ نووسراوە. یەکەمجار ساڵی ١٩٤٧ تەرجەمەی ڕۆمانی کرا و بە ناوی "تانگۆی مەرگ" بڵاو کرایەوە. ساڵی دواتر لە یەکەم دیوانیدا، بە ئەڵمانی بڵاو کرایەوە. خاسیەت و پێکهاتەی شیعرەکە وەک سەدا و تەبەقەی جودای مۆسیقا، فرەدەنگییە.

فوگە Fuga وشەیەکی لاتینییە و واژەیەکی تیۆری مۆسیقایە، ئاماژەیە بۆ ئەو هەموو دەنگ و سەدا جودایانەی ژێ و ئامێری مۆسیقا، کە دووبارە دەبنەوە. شیعرەکە باسی ڕووداوی واقیعیی قڕکردنی جووەکان دەکات لە سەردەمی شەڕی دووەمی جیهانیدا. ئەوسا نازییەکان لە زۆر ئۆردوگا، لە کاتی کوشتن و سووتاندنی جووەکاندا ناچاریان دەکردن گۆڕ بۆ خۆیان هەڵبکەنن و هاوکات بەشێکیشیان ناچار دەکران مۆسیقا بژەنن. بەم جۆرە مۆسیقایەیش دەگوترا "تانگۆی مەرگ".
لە شیعرەکەیشدا دەنگ و سەدا و بابەت دەگوڕێ. "ئێمە"ی زیندانی هەیە، کە بەشیکیان مۆسیقا دەژەنن و هاوکاتیش بەشێکیان گۆڕی خۆیان هەڵدەکەن. "جەللاد"یش هەیە، کە نامە بۆ "مارگەریتا"ی خۆشەویستی دەنووسێت و فەرمان بە بەندکراوەکان دەکات گۆڕی خۆیان هەڵبکەنن. "سولامیت"ـیش، ئەو کچەیە کە حەزرەتی سولەیمان ئاشقی بوو و لە "غەزەلی غەزەلان/ گۆرانیی گۆرانیان"؛دا، بە شیعر عەشقی خۆی بۆ دەربڕیوە. لەوە لە شیعری ژمارە ٦، کە پەڕەی ١٢ ناوی هاتووە. وەک دەبینین، شیعرەکانی پاول سیلان لە تراژیدیایەکەوە هەڵقوڵاون، کە ئاسەواری بەسەر ئەدەبی ئەورووپایی دوای شەڕەوە هەیە.
تیۆدۆر ئەدۆرنۆی فەیلەسۆف (١٩٠٣ – ١٩٦٩) پێیوابوو – بەربەرییە لەدوای ئاوشویتس شیعر بنووسرێ. ئەمە تێگەیشتنێکی ڕاستە، چونکە سەختە بۆ هەی نووسینەوە، یان تەنانەت گێڕانەوەیش، تەواو لە نەهامەتییەکانی شەڕ نزیک ببینەوە. بەڵام ئەم تێگەیشتنەیش ڕاستە کاتێ وەرگری خەڵاتی نوبێل، ئێمرە کێرتێز (١٩٢٩ – ٢٠١٦) ئەم گوتەیەی ئەوی هەڵگەڕاندەوە و گوتی: – "لەدوای ئاوشویتس مرۆڤ دەتوانێ شیعر تەنیا لەبارەی ئاوشویتسەوە بنووسێ".
لێرەدا کە ناوی "ئاوشویتس" دەهێنێ، مەبەست کات و شوێنێکی دیاریکراو نییە، مەبەست هەموو ئەورووپا و سەردەمی شەڕە، کە تێیدا بە شێوەیەکی سیستەماتیک جووەکانیان قڕ دەکرد. ئایا زمان توانای هەیە وێنەی ڕووداوەکان بکێشێ، وەسفی هەستی کوژراوەکان و بکوژەکان بکا؟ ئەگەر وەڵام نەخێر بێ، ئەدی چۆن بتوانین لە نەهامەتییەکانی ئەو سەردەم تێبگەین؟
بۆ ئەم مەبەستە، سیلان شێوازی تایبەت بە خۆی دۆزییەوە. هەر بەڕاستی وەک دەگوترێ زمانی ئەڵمانی تێکشکاند و زمانێکی تایبەت بە خۆی داهێنا، کە پڕە لە کۆد و وشەی نهێنی، تەنانەت حەرف و خاڵبەندەکانیش ئەرکیان هەیە. ئەم شێوازە زۆر سەختەی سیلانە، وا دەکات تێگەیشتن و تەرجەمەکردنی زۆر سەخت بێ. هەم لێکۆڵەر و هەم وەرگێڕ تووشی شیکردنەوەی هەڵە و وەرگێڕانی هەڵە ببن. باشە هەر لە ئێستاوە ئەوە بڵێم، کە- ئەم وەرگێڕانەی من، هەوڵێکە بۆ نزیکبوونەوە لە جیهانی سیلان، نەک چوونەناو جیهانەکەوە.

ئەوجا بۆ ئەوەی لە مێتودی نووسین و جیهانی سیلان نزیک ببینەوە، هەڵە نییە ئەگەر بە ڕێگەیەکی تردا بڕۆین، بچین مێتودێکی تەواو پێچەوانەی ئەو بدۆزینەوە. مێتودێک کە جیاوازییەکەی وەک جیاوازیی نێوان شەو و ڕۆژ و ڕەش و سپی بێ. ئەم مێتودە جودایەیش، شاعیری ئەمریکایی چارلس ڕیزنیکۆف (١٨٩٤ – ١٩٧٦) لە کۆتایی ژیانیدا دۆزییەوە، کە تەواو پێچەوانەی مێتودی نووسینی سیلانە و ئەو خۆی بە (مێتودی دەستکاریکردن) ناوی دەبا. مێتودێکە دەتوانرێ پێیەوە بە زمانێکی ئاسان، باسی بابەتی ئاڵۆز و سەخت بکرێ و زۆر لێیان نزیک ببێتەوە. ئەو هات بۆ شیعرنووسین و زۆر نزیکبوونەوە لە ڕووداوەکانی قڕکردن، سوودی لە بەڵگەنامە و پرۆتۆکۆلی گوتەی شاهێدەکانی دادگەی نورنبێرگ وەرگرت. هێڵی بەژێر ئەو دێڕ و وشانەدا دەکێشا، کە بۆ شیعر دەگونجێن و هاوکاتیش وێنەیەکی واقیعیی نەهامەتییەکانیان دەکێشا. ئەو هات و ئەم ماتریالانەی کردووە بە شیعر و ساڵی ١٩٧٥ لە دیوانێکدا بە ناوی (قڕکردن/ Holocaust) بڵاوی کردەوە.

مێتودەکەی ئەو خۆی لەم پێنج خاڵەدا چڕ کردوو□ تەوە:

1. هەموو ئەو دێڕانەی جوان دیارن بنووسەوە.
2. ورد سەرنج لە هەموو وشەکان بدە و وشە لاتینییەکان و هی ناپێویست دەربهێنە.
3. ورد سەرنج لە مانای هەموو ڕستەکان لە ڕیزبەندی دیاریاندا بدە.
4. ورد سەرنج لە ڕیتمی هەموو دێڕەکان بدە.
5. پاشان بەوردی دەستکاریی بکە.

چارلس ڕیزنیکۆف پێیوایە، شاهێدەکانی دادگە ڕووداوەکان وەک خۆیان دەگێڕنەوە و ئەمەیش ماتریالەکە زۆر گونجاو دەکات، چونکە بەم شێوەیە خوێنەر هەتا دەکرێ لە ڕەوتی ڕووداوەکان نزیک دەبێتەوە. ئەم دوو کۆپلە شیعرە، نموونەن لە شیعرەکانی.

”لەناکاو سێیان هەڵبژارد
سێ جووی ڕیشن
کە پیاوی سێیەمیان هەڵبژارد
کوڕەکەی گوتی: لە باوکم گەڕێن
من دێمە شوێنی ئەو
من ببەن!
ئەو س سەی باوکی ئەوی هەڵبژاردبوو گوتی:

”تۆیش وەرە!”
گوللە بە پشتەملی هەر چواریانەوە نرا:
گوللەکان لە نێواچەوانیانەوە دەرچوون.”

”ئەڵمانییەکەی کە خوشکی ئەوی کوشتبوو
ڕووی لەو کرد و
پرسی: ”لەپێشان کامتان بکوژم؟”
ئەو دەستەکانی کچە بچووکەکەی گرتبوو و وەڵامی نەدایەوە؛
ئەو بینی چۆن ئەڵمانییەکە منداڵەکەی لێ سەند
منداڵەکە قیژاندی و کوژرا.”

لە بەرسەبەری قڕکردنی جووەکاندا، سیلان زمانەکی بۆ ئەو شتانە دۆزییەوە، کە ناوهێنانیان سەختە. میکایل ڤان ڕێیس لە لێکۆڵینەوەکەیدا- دوا شاعیر. گوتارێک لەبارەی خۆڵەمێشی پاول سیلانـەوە، کە بە سوێدی نووسراوە، باسی ئەوە دەکات چۆن سیلان لە شیعرەکانیدا بە وشە و حەرف، وشەی نهێنی بە ڕووداوە مێژووییەکان دەزیوێتەوە. ئەو لە سەرەتای کتێبەکەیدا دەپرسێ ”شیعر چییە؟” و لە کۆتایی کتێبەکەیدا وەڵام دەداتەوە و دەڵێ: -”شیعر، بە دڵنیاییەوە زیاتر ئەوەیە تۆ ناتوانی پێشبینی بکەیت. /…/ شیعر لە دەرەوەی زانینەوە دەپەیڤێ، بەڵام هەندێ بەهێز دەدوێ تۆ پەلهاویشتنی ئەوەتۆ کە هەمیشە بتەوێ بزانیت”.
پاول سیلان لە شیعرێکدا دەڵێ:
(خۆڵەمێش.
خۆڵەمێش، خۆڵەمێش.
شەو.
شەو-و — شەو. — بڕۆ
لای چاوەکە، لای شێدارەکە.)
خۆڵەمێش، ئەم وشە بەرە دڵتەنگکەرەیە، (بە ئەڵمانی Asche) کە جار لەدوای جار لێرە و لە زۆر شیعری تردا دووبارە دەبێتەوە، ئاماژەیەکی دیارە بۆ قڕکردنی جووەکان. ئەمە ئەم تاوانە گەورەیەیە، کە زمان توانای دەربڕینی نییە و ناتوانرێ وەسفی بکات.
وشەی خۆڵەمێش بە ئەڵمانی ”Asche” و پاشناوی سیلانـیش Antschel بەر لە جێگۆڕینی هەردوو حەرفی An، لەنێوانیاندا لە ڕووی فۆنەتیکەوە — (ئێشە — ئەنشێڵ) لەیەکچوونێکی سەیر هەیە. ڕەنگە ئەمە هێیەک بێ لە جێگۆڕەکەی دوو حەرفی پاشناوی.
ئەدی چاسیزم چۆن لە شیعرەکانی ئەم شاعیرەدا دیارە؟ شیکەرەوەی وا هەیە پێیوایە کە سیلان لە هەمان بناغەی چیرۆکی چاسیزمەوە شیعری

نووسیوە. هی وایش هەیە جەخت لەوە دەکاتەوە کە هەمای نەریتی جووی تێدایە. سیلان خۆی لەم بارەیەوە هۆشیاریی لە بەستنەوەی شیعرەکانی بە ئایینی جوو، یان قەدەری جووەکانەوە داوە، هاوکات لەبارەی پێویستیی هەبوونی زانیاریی وردی پێشوەختە لای خوێنەر بۆ تێگەیشتن لە شیعرەکانی، زۆرجار گوتویەتی – زانیاری لەبارەی ئایینی جوو، یان چاسیزم لای خوێنەر گرنگن.

ئەو ناخۆشی و دەمەقاڵێیەی لەسەر شیعری (فوگەی مەرگ) لەنێوان پاول سیلان و ئیمانوێل وایسگلاس (١٩٢٠ – ١٩٧٩) دروست بوو و ڕۆژنامەکانیش ڕۆڵی خراپیان لە تەشەنەکردنیدا هەبوو، پاول سیلانـــی زۆر دڵتەنگ و خەمبار کرد. ئیمانوێل وایسگلاس، ئەویش وەک سیلان، شاعیرێکی جووی ئەڵمانیزمانی ڕۆمانیا بوو. هاوڕێی قوتابخانە بوون. ئیمانوێل وایسگلاس شیعری (ئەو ER)ی نووسیبوو، بابەت و چەند دێڕێکی شیعری (فوگەی مەرگ)ی سیلانـــیش وەک ئەو بوو. دوای ئەوەی کە ئاشکرا بوو، شیعرەکەی ئیمانوێل پێش (فوگەی مەرگ)ی سیلان نووسراوە، زۆر کەس سیلانـــیان بەوە تاوانبار کرد، کە لەوی وەرگرتووە. بەڵام ئیمانوێل هەرگیــز سیلانـــــی هاوڕێی دێرینــی بەوە تاوانبــار نەکــرد، بە پێچەوانەوە، ئەو زۆر سەرسام بــوو بە توانــای سیلان. ڕاستییش ئەوەیە، کە سیلان هەرگیز لەوی وەرنەگرتبوو. هەندێ کەسیش پێیان وایە، خۆکوشتنەکەی سیلان تا ڕادەیەک پەیوەندی بەم مەسەلەیەوە هەیە.

سیلان بۆ شیعرەکانی ئەو بۆچوونەی فەیلەسوفی ئەڵمانی، تیۆدۆر ئادۆرنۆی بەتاڵ کردەوە، کە گوتبووی: – "بەربەرییە لەدوای ئاوشویتس شیعر بنووسرێ". ئاوشویتس گەورەترین ئۆردوگای زیندانی و لەناوبردنی جووەکان بوو. ئەو پێیوابوو، تەنانەت شیعریش ئەو توانایەی نییە، باسی مێژووی خوێناویی سەردەمی جەنگ و قڕکردنی جووەکان بکات. پاول سیلان ئەم تێگەیشتنەی پێ هەڵە بوو، ئەو پێیوابوو – لەدوای ئاوشویتس، چۆن شیعر بنووسرێ؟

لەدوای شەڕی دووەمی جیهانیدا، کۆمەڵێک نووسەری جوو، ئەو کارەساتەی بەسەریاندا هات، نەیاندەتوانی فەرامۆشی بکەن. زیندەخەونێک بوو، لە کاتی بەئاگایاندا. ئەوان بەرگەی ئەم ئازارە دەروونییەیان نەگرت و خۆیان کوشت. پاول سیلانیش وا بوو، نەیدەتوانی ڕابوردووی خۆی فەرامۆش بکات. تا وای لێ هات باری دەروونی شێوا. چەند ساڵێک بەر لە مردنی، بە تەنیا و بێ خێزان و هاوڕێ دەژیا. باری دەروونی باش نەبوو، کەوتبووە ناو حوزن و خەمۆکییەکی گەورەوە. دوا شیعرەکانیشی لە دۆخێکی وادا نووسیون. لە کۆتاییدا حوزن و خەمۆکی بەسەریدا زاڵ دەبن و ژیانی لێ دەستێننەوە.

شەوی ٢٠ی نیسانی ١٩٧٠، لە ماڵەکەی، لەسەر شەقامی ٦، ئێمیل

زۆڵا لە پاریس، دەچێتە دەرەوە. چەند ڕۆژێک پێشتر، دەبوو لەگەڵ
ئێریکی کوڕە مێرمنداڵەکەی، چووبان نمایشی شانۆنامەی– لە
چاوەڕانیی گۆدۆدا-ی بێکت ببینن، بەڵام نەچووبوون. کاتێک ژنی
پێشووی، گیسێل دەچێتە ماڵەکەی، ئەڵقە و سەعاتی دەستی پاول سیلان
لەسەر مێزی ژووری نووستن دەبینێ. ئەمە نیشانەیەکی ڕوونی
ماڵئاوایی بوو، کە پێشتر بە ئەوی گوتبوو. سیلان ئەو شەوە خۆی
هەڵدابووە ناو ڕووباری سێن و خنکابوو. دوای هەفتەیەک تەرمەکەیان
دۆزییەوە.

ئەمڕۆ پاول سیلان بە شاعیرێکی زۆر گرنگی ئەڵمانیزمانی دوای شەڕی
دووەمی جیهانی سەرنجی لێ دەدرێ و ئەدەبناسەکان بە یەکێک لە
شاعیرە گەورەکانی ئەڵمانیزمانی دوای شەڕی دووەمی جیهانی دادەنێن.

ڕزگار شێخانی
ستۆکهۆلم، تەمووزی ٢٠٢٠